

Державний вищий навчальний заклад
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

СТЕФАНЮК ГАЛИНА ВАСИЛІВНА

**РОЗВИТОК ІСТОРИЧНОГО ТА
ЛОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ
НА УРОКАХ ІСТОРІЇ
НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК**

2018 р.

УДК 94:371.214.114

С 79

Навчально-методичний посібник **“Розвиток історичного та логічного мислення на уроках історії”** підготувала кандидат історичних наук, доцент, вчитель історії Гарасимівської ЗОШ І–ІІІ ступенів Тлумацького району Стефанюк Галина Василівна. Методичний посібник містить теоретичні та практичні матеріали з проблем використання методів і прийомів розвитку історичного і логічного мислення під час вивчення історії в загальноосвітній школі.

Рецензенти:

кандидат історичних наук, доцент

Галицька-Дідух Тамара Вячеславівна

кафедра історії України

Прикарпатського національного університету

імені Василя Стефаника

головний спеціаліст відділу освіти

Мандар Ігор Богданович

Тлумацька районна державна адміністрація

Рекомендовано до друку

Вченою радою Факультету історії, політології і міжнародних відносин

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет

імені Василя Стефаника»

(протокол № 7 від 27 квітня 2018 р.)

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»

Власну методичну розробку **“Розвиток логічного та історичного мислення учнів на уроках історії”** підготувала кандидат історичних наук, доцент, вчитель історії Гарасимівської ЗОШ I–III ступенів Тлумацького району Стефанюк Галина Василівна. Методична розробка містить теоретичні та практичні матеріали з проблем використання методів і прийомів розвитку логічного та історичного мислення під час вивчення історії в загальноосвітній школі. Рекомендується вчителям, які прагнуть змінити практику своєї роботи, щоб сприяти активному навчанню учнів і розвитку в них історичного та логічного мислення.

Зміст

Актуальність проблеми.....	4
Стан наукової розробки.....	6
Логічне та історичне мислення: поняття, структура і принципи застосування.....	10
Самостійна робота учня як засіб розвитку логічного та історичного мислення.....	17
Практика використання прийомів і методів розвитку логічного та історичного мислення на уроках історії (на прикладі історії України, 9 клас).....	25
Тестові завдання як засіб контролю навчальних досягнень учнів.....	44
Термінологічний словник.....	53
Результативність досвіду.....	57
Висновки та рекомендації.....	58
Список використаних джерел.....	59

Актуальність проблеми. Історія як шкільна навчальна дисципліна належить до циклу суспільно-гуманітарних дисциплін, які сприяють формуванню історичної свідомості дитини, органічно поєднуючи знання, погляди, уявлення про суспільний розвиток людства в цілому і визначеної спільноти зокрема. Тому історичне мислення є важливою складовою соціально-філософського освоєння дійсності. Вивчення історії в школі дозволяє учневі з'ясувати передумови та джерела зародження певних важливих для суспільного розвитку явищ, виявляти закономірності сучасного стану суспільства, спрогнозувати майбутнє.

Сучасна система історичної освіти в Україні зорієнтована на розвиток методів активного навчання. Вона передбачає низку заходів, серед яких найбільш важливими є: 1) перехід від репродуктивної моделі освіти до продуктивної; 2) активний розвиток пізнавальних здібностей, безперервної самоосвіти; 3) самостійне вирішення навчальних завдань. Актуальною є необхідність вдосконалення методів активного навчання, яка обумовлена зростанням об'єму історичної інформації, ускладненням ходу історичних подій, виникненням суперечностей у тлумаченні сучасної історії. Водночас історичне мислення є важливим чинником соціальної активності, виховання патріотизму, консолідації народу чи етногрупи, інтеграції та їхньої мобілізації задля вирішення певних соціальних завдань.

Вміння мислити є провідною здібністю, необхідною для виживання у майбутньому. Фахівці різних галузей у цьому одностайні. XXI ст. стане часом, коли саме розумові здібності окремих людей, а не природні ресурси, капітал і технології будуть визначати вирішальну грань між успіхом і невдачею. Саме вміння мислити забезпечує науково-технічний і суспільний прогрес та є запорукою демократії. Цей факт визнається всіма: і філософами, й економістами, і педагогами.

У наш час зростає потік інформації, поширюється тенденція до відтворення справжньої історії, без перекручувань і фальсифікацій. На

сторінках преси з'являється ряд альтернативних думок на певні історичні проблеми і, навіть, цілі періоди, а також надзвичайно швидко збільшується обсяг знань. Сучасним школярам дуже важко розібратися, правильно оцінити ряд подій з потоку інформації (часом досить суперечливої). У зв'язку з цим виникає необхідність вирішення ряду проблем. Однією з таких актуальних проблем, яка потребує негайного вирішення, є проблема формування в процесі навчання активного, самостійного, логічного, творчого мислення школярів. Учням потрібно допомогти позбутися шаблонного, стереотипного мислення та стандартних установок. Сучасна школа повинна виховувати у школярів здатність до самостійної навчальної діяльності, самостійного здобуття знань.

Проблема школи в тому, що ми часто поділяємо нероздільні процеси. Логічне мислення є необхідною складовою численних процесів, необхідних для ефективного навчання, які виграють саме від свого комплексного застосування. Мають рацію ті педагоги, які прагнуть змінити практику своєї роботи, щоб школярі не просто читали і писали, а одночасно розвивали логічне, і виходячи з нього, історичне мислення. Вони хочуть, щоб учні не просто запам'ятовували матеріал з навчальної дисципліни, а ставили до цього матеріалу запитання, проводили дослідження, творили, вирішували, інтерпретували матеріал і влаштовували дискусії. Саме таке навчання є найбільш продуктивним.

Таким чином, актуальність визначеного напрямку і зумовила вибір теми «Розвиток логічного та історичного мислення учнів на уроках історії».

Стан наукової розробки. Ще у 20 – 30-х роках ХХ ст. у працях М.Н. Шардакова, Н.О. Менчинської та інших було започатковане дослідження мислення учнів, намітився диференційований підхід до цього процесу у залежності від виду навчальної дисципліни. С.Л. Рубінштейн розглядав психологічні основи мислення. Проблеми формування історичного мислення досліджували В. Предтеченський, П.Я. Гальперін, О.С. Границька. У методичній науці проблема формування історичного мислення на уроках

історії розроблялася у ряді праць відомих вчених-методистів у другій половині ХХ ст. Зокрема, особливості розвитку розумових здібностей у процесі навчання історії висвітлено у працях Н.Г. Дайрі, І.Я. Лернера, Ф.Б. Горелика, В.М. Сотниченка та ін.

Проблема формування історичного мислення в учнів загальноосвітніх шкіл залишається актуальною і в останнє десятиліття. Прийнята у 2000 році «Концепція загальноосвітньої середньої освіти» наголошує на підсиленні розвивальної орієнтації навчання. Хоча фундаментальних теоретичних досліджень з даної проблеми немає, окремим аспектам реалізації цього важливого завдання присвячено ряд публікацій у фахових виданнях. Зокрема, В. Сотниченко у статті «Формування історичного мислення: квантитативний і квалітативний аспекти» розробив технологію особливого типу мислення, у якому акцент зроблено на формуванні абстрактних моделей форм історичного процесу і його структурних складових. Т. В. Ладиченко пропонує методику формування історичного мислення під час проведення лабораторно-практичної роботи з документами, архівними джерелами. К. Баханов досліджував проблему формування мислення на лабораторно-практичних уроках, а також розвивальні можливості шкільних підручників з історії. Проблемі ролі історичного мислення у розвивальному навчанні присвячені праці В.В. Давидова. Науковець О.І. Пометун, наголошуючи на важливості педагогічних інновацій для шкіл України, визначає особливості навчального процесу, побудованого на засадах критичного мислення.

Ряд статей присвячено проблемам формування одного з різновидів історичного мислення – критичного. Зокрема, дослідник С. Терно у своїй праці «Історичне мислення: як його розвивати?» розглядає змістовні та операційні компоненти мислення, характеризує основні методи історичного пізнання, визначає умови розвитку історичного мислення. Відомими є його наукові доробки «Світ критичного мислення: образ та мімікрія», «Теорія розвитку критичного мислення (на прикладі навчання історії)», «Проблемні задачі з історії: дидактичний посібник для учнів 8–9 класів» та інші.

У своїй практиці постійно намагаюся підвищувати свою майстерність через періодичні видання та методичну літературу. Велику допомогу в підготовці до уроків мені надають науково-методичні журнали «Історія в школах України», «Історія та правознавство». В них розкриваються актуальні питання сучасної історичної науки, надаються рекомендації провідних методистів, друкуються розробки уроків, тематичних і позакласних заходів кращих вчителів України. Багато цікавого і корисного саме з проблеми актуалізації навчального процесу взагалі і розумової діяльності учнів зокрема я віднайшла в опрацьованій літературі, а саме в книгах О. Пометун і Л. Пироженко «Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання», О.П. Мокрогуза «Інноваційні технології на уроках історії», О.Л.Кожем'яки «Інтелектуальні ігри на уроках історії», Л. Шашури «Нестандартні уроки з історії України та всесвітньої історії в школі», Л.І. Мочкіної та Т.С. Гурко «Нестандартні уроки з історії України», О.Л.Кожем'яки «20 ігор з історії стародавнього світу», О.В. Барнінця «Використання ігор на уроках історії у 7-8 класах», К.О. Баханова «Сучасна шкільна історична освіта: інноваційні аспекти», «Досвід кращих», «Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання» та багато інших.

Під час інтерактивного навчання учні вчать логічно мислити, аргументовано висловлювати свої думки. Досліджуючи проблеми інтерактивного навчання О. Пометун й Л. Пироженко запропонували наступні інтерактивні технології залежно від характеру організації навчальної діяльності та мети уроку, а саме інтерактивні технології співробітництва, колективно-групового навчання, ситуативного моделювання, опрацювання дискусійних питань.

Отже, огляд і аналіз літератури засвідчує, що проблема розвитку мислення школярів активно розробляється. Публікуються наукові статті, монографії та інші наукові та навчальні розробки, аналіз яких сприяє впровадженню в історичну освіту прийомів розвитку логічного та історичного мислення учнів.

Мета даної методичної розробки полягає у визначенні методики, прийомів і засобів розвитку логічного та історичного мислення як важливого фактора формування особистості учня.

Теоретико-методологічною основою роботи є базові положення теорії пізнання, принципи історизму, наукової об'єктивності, діалектичного підходу, а також праці вітчизняних та зарубіжних учених у галузі розвивального навчання, педагогіки, у яких розглядаються проблеми розвитку мислення учнів у процесі вивчення історії у загальноосвітніх навчальних закладах.

Новизна методичної розробки полягає в тому, що автором зроблена спроба узагальнити і систематизувати суттєві ознаки понять «мислення», «логічне мислення», «історичне мислення», висвітливши їхню структуру, і принципи застосування, а також розроблено методичні рекомендації щодо розвитку історичного та логічного мислення учнів на уроках історії (на прикладі уроків історії України, 9 клас). Впровадження методичних рекомендацій у навчально-виховний процес дасть змогу більш ефективно використовувати активні форми навчання у формуванні розумових здібностей учнів.

Практичне значення роботи полягає в тому, що матеріали власної методичної розробки можуть використовувати вчителі загальноосвітніх навчальних закладів та студенти спеціальності 014 Середня освіта (Історія) у процесі підготовки до семінарських занять та під час проходження педагогічної практики.

Логічне та історичне мислення: поняття, структура і принципи застосування

«Я мислю, отже, я існую!»

Р. Декарт

Сучасна тенденція практично безмежного розширення інформаційного простору, численних інтерпретацій і оцінок минулого вимагають від учителя історії нових підходів до способів опрацювання, аналізу учнями історичної інформації. Практичний аспект оволодіння знаннями, самостійність, розвиток творчого мислення, критична освіченість є актуальними в процесі формування компетентної людини сучасного суспільства.

Розгляд проблеми розпочнемо з визначення понять «мислення», «логічне мислення» та «історичне мислення», оскільки саме у поняттях концентруються суттєві ознаки явища. Для того, щоб впровадити в практику прийоми і методи логічного та історичного мислення, потрібно спочатку визначитися з теорією.

Процес мислення – це складне, неоднорідне і багаторівневе явище, яке по-різному проявляється в різних ситуаціях. За різними ознаками виділяють різні види мислення. Нас цікавитимуть два види мислення: логічне та історичне.

Отже, щодо навчання історії мислення дозволяє нам відобразити та усвідомити історичні факти у вигляді історичних понять, а також дозволяє розв'язувати проблеми в галузі історії.

Процес мислення має два складники:

- 1) зміст (уявлення та поняття);
- 2) операції (аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення, класифікація, систематизація).

До операційного складника мислення відносять такі базові логічні операції: аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення, класифікація, систематизація. Кожна з цих логічних операцій виконує свою

важливу функцію у процесі мислення і знаходиться у складному взаємозв'язку з іншими операціями:

- аналіз дозволяє розділити ціле на частини;
- синтез слугує засобом поєднання окремих елементів у єдине ціле;
- порівняння дозволяє встановити схожість та відмінність окремих об'єктів;
- абстрагування забезпечує виокремлення одних ознак й відволікання від інших;
- узагальнення є засобом об'єднання предметів або явищ за їхніми суттєвими ознаками;
- класифікація дозволяє здійснити поділ предметів на класи за певними ознаками;
- систематизація забезпечує поділ та подальше об'єднання, але не окремих об'єктів, а їхніх груп та класів.

Наочно поняття «мислення» можна представити у вигляді логічної схеми.

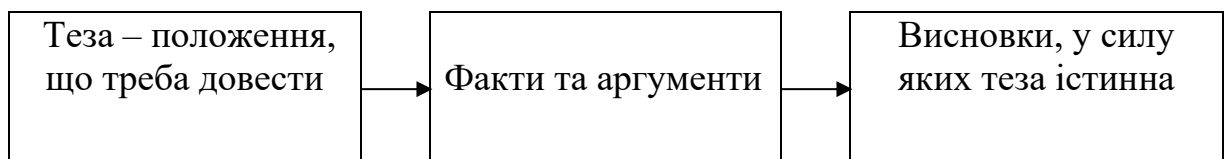
МИСЛЕННЯ	
Змістовний складник	Операційний складник
Уявлення (образи). Поняття (думки).	Аналіз. Синтез. Порівняння. Абстрагування. Узагальнення. Класифікація. Систематизація.

Логічне, або правильне мислення – це мислення відповідно до законів логіки, життєво важлива навичка, яку потрібно у себе розвивати й удосконалювати. Закони логіки об'єктивні й не залежать від волі людини. Основне їхнє завдання – відрізнити правильні розмірковування від неправильних.

Основними законами логіки є:

- * Закон тотожності: будь-яке поняття й судження повинні бути тотожними до себе. Це означає, що кожна думка, яка приводиться в умовиводі, при повторенні повинна мати той самий постійний зміст.
- * Закон суперечності: висловлювання і його заперечення не можуть бути одночасно істинними.
- * Закон виключення третього: між суперечливими висловлюваннями немає нічого середнього, тобто третього висловлення.
- * Закон достатньої підстави: всяка істинна думка повинна бути достатньо обґрунтованою, тобто підтверджена фактами.

Процедура встановлення істинності будь-якого твердження є доказом, який має наступну структуру:

Але що означає розвивати мислення? Для того щоб відповісти на це запитання, спочатку слід з'ясувати, у чому виявляється мислення. Мислення має два основні прояви:

- * відображення навколишнього світу, внаслідок чого формуються поняття;
- * розв'язання проблем (задач), внаслідок чого отримує розв'язану задачу, й доцільну дію.

Історичне мислення – це розумова діяльність людини, спрямована на осмислення минулого, теперішнього і прогнозованого майбутнього.

Стисло зазначимо основні інструменти історичного мислення (методи історичного пізнання):

- порівняльно-історичний метод (виділення спільних і відмінних рис за певними ознаками порівняння);

- метод аналогій (перенесення висновку з одного історичного об'єкта на інший подібний об'єкт);
- статистичний метод (на підставі дослідження деяких представників суспільної групи робиться висновок про всю групу);
- встановлення причин за наслідками (встановлення причинно-наслідкових зв'язків між явищами);
- визначення цілей людей і груп за їхніми діями та наслідками цих дій;
- визначення зародку за зрілими формами (історико-генетичний метод);
- метод зворотних висновків (визначення минулого за існуючими пережитками);
- узагальнення формул, тобто свідоцтв, пам'яток звичаєвого і писаного права, анкет, що характеризують масовість того чи іншого явища;
- реконструкція цілого за його частиною;
- визначення рівня духовного життя за пам'ятками матеріальної культури.

Таким чином, наочно історичне мислення можна представити у вигляді таблиці.

ІСТОРИЧНЕ МИСЛЕННЯ	
Змістовний складник	Операційний складник
<p>Історичні уявлення. Поняття (історичні та про вимоги до історичного пізнання).</p>	<p>Порівняльно-історичний метод Метод аналогій. Встановлення причин за наслідками. Визначення цілей людей і груп за їхніми діями і наслідками цих дій. Визначення зародку за зрілими формами (історико-генетичний метод). Метод зворотних висновків (визначення минулого за існуючими пережитками). Узагальнення. Реконструкція цілого за його частиною. Визначення рівня духовного життя за пам'ятками матеріальної культури.</p>

--	--

Деякі методи історичного дослідження не є притаманними лише історії, але сукупність цих методів створює унікальну систему історичного пізнання, яку можна виділити як окремий вид мислення, а саме, історичне мислення.

Щоб розвивати історичне мислення, необхідно залучати учнів до діяльності, яка потребує застосування принципів та методів історичного пізнання. Навчити мислити історично – це означає розвивати навички самостійної роботи, створювати відповідну мотивацію, активно використовувати проблемні методи навчання, проблемні завдання і вправи для розуміння логіки історичного процесу.

Отже, історичне мислення являє собою єдність історичних знань, способів розумових дій (методів) та установок особистості (принципів) на їх застосування у пізнанні та осмисленні конкретних історичних фактів.

Якщо, представити мислення як розумову операцію, то учителям історії слід звернути увагу на такі завдання:

– *формування національної свідомості учня.* У непростих сучасних політичних трансформаціях українського суспільства, становленні правової держави, громадянського суспільства вчитель історії є провідником державницьких ідей, послідовно наголошуючи на історичних традиціях та

прагненнях українського народу до свободи, незалежності власної держави. Спираючись на багатий історичний матеріал, він змальовує героїчні постаті князів, гетьманів, героїв національно-визвольної боротьби, для яких державність України завжди була найвищим життєвим сенсом. Однак, не варто забувати про історію повсякденності та життя простих людей, адже вони та їхні справи можуть стати яскравим прикладом націєтворення і патріотизму для учнівської молоді.

— *виховання гуманістичних поглядів.* Якісно новий момент в навчанні історії. Адже в центрі історичних подій мають стояти не партії, класи, рухи, революції чи війни, а конкретні люди з їх постійними життєвими потребами. Саме тому має бути звернення до особистості, духовних пріоритетів, утвердження високих моральних норм.

— *поширення демократизації в освіті.* У процесі навчання історії та позакласні роботи із предмета історичний матеріал дає можливість педагогу знайти свій особистий підхід до кожної дитини. Вчитель не тільки сприймає, а всебічно підтримує право кожного учня на власне бачення історичних подій, яке може відрізнитись від позиції педагога та авторів підручників. Історичний плюралізм, багатоманітність відкривають перед учнями шляхи до подальшого пізнання, а не до простого засвоєння «суми знань».

Реалізація вище окреслених завдань можлива лише при високопрофесійній майстерності учителя історії. Цей аспект охоплює дві сторони питання: вільне володіння історичним матеріалом, постійне вдосконалення своїх знань, напружена робота над собою, а також оволодіння сучасними педагогічними технологіями, різноманітними методами навчання, які зможуть давати вагомі результати у навчанні та вихованні учнів.

Виходячи з вищеназваних завдань, слід відмітити, що важливим підґрунтям формування логічного мислення є створення умов активної розумової діяльності учнів на всіх етапах засвоєння історичного матеріалу. При цьому особливого значення набуває критичність логічного мислення як власна оцінка учнем своїх думок, ретельність у перевірці рішень, намагання

зважити всі аргументи. Інакше кажучи, учні не просто отримують певні історичні знання про певні події життя суспільства, держави, світової спільноти, а й вчаться аналізувати різні аспекти історичних подій, фактів, явищ, закономірностей, вчаться узагальнювати, робити логічні висновки тощо.

Отже, розвиток логічного і, виходячи з нього, історичного мислення на уроках історії є системним, тривалим та багатоаспектним процесом навчання школярів. Він передбачає напружену, організовану та систематичну розумову діяльність учнів, їх внутрішню мотивацію. Методично коректне використання інтерактивних технологій на уроках історії розширює репертуар базових засобів навчання та виховання школярів, сприяє розвитку історичного мислення і творчих здібностей учнів.

Самостійна робота учня як засіб розвитку логічного та історичного мислення

Сучасна школа повинна виховувати у школярів здатність до самостійної навчальної діяльності, самостійного здобуття знань, проявляти такі якості мислення як самостійність, активність, гнучкість, швидкість. Для організації самостійної навчальної діяльності необхідно забезпечити її посильність, доступність і різноманітність, враховуючи при цьому вікові та індивідуальні особливості учнів, дотримуючись дидактичних вимог.

Даній проблемі присвячено багато посібників, монографій і статей, але часто дане питання розглядається вузько, з позиції якоїсь однієї риси, якості, яка протиставлялась іншим. Одні вчені твердили, що самостійність визначається тільки мислительною діяльністю учнів, другі – тільки мотивами її діяльності, її добровільністю, треті – тільки рисами характеру, поведінки тощо. Але не треба забувати, що діяльність людини багатогранна і тому треба формувати самостійність людини в цілому, у всіх її проявах.

У навчанні історії слід розрізняти:

1) самостійність мислення – проявляється при розгляді суті явищ (подій, процесів) і веде до формування переконань; з нею тісно пов'язана і самостійність у використуванні навичок і вмінь, прийомів розумової праці, методу пізнання;

2) самостійність характеру, яка виражається в умінні поступати у відповідності зі своїми поглядами, в тому чи іншому відношенні до оточуючого;

3) самостійність поштовху до діяльності, її мотивів; для неї важливі прояви інтересу, ініціативи, творчості;

4) самостійність в практичній діяльності.

Самостійна робота на уроках історії має вагомe навчальне й виховне значення. Вона може дати бажані наслідки лише тоді, коли вчитель застосовує її у певній системі та послідовності, правильно керує нею, працює

в тісному контакті з учителями інших предметів, особливо гуманітарного циклу.

Розвиток самостійності в процесі навчальної діяльності включає в себе такі сторони:

- * відношення вчителя до проявів самостійності;
- * уміння учнів самостійно планувати свою навчальну роботу;
- * уміння виділяти головне і другорядне;
- * оцінку учнем труднощів у вивченні матеріалу;
- * наявність або відсутність в учня інтересу до матеріалу, який вивчається;
- * самостійне застосування засвоєних знань;
- * оцінка учнем своєї роботи і її результатів.

Велике значення в цьому відношенні має висока майстерність учителя, його керівництво активною пізнавальною діяльністю учня, логіка педагогічного процесу, створення проблемної ситуації на уроці, правильна і раціональна організація видів самостійної роботи, пов'язаної з подоланням учнями певних труднощів і підведення підсумків виконання і об'єктивна оцінка роботи. Для того, щоб самостійна робота була ефективною, важливо дотримуватись взаємозв'язку різних видів самостійної роботи учнів на уроці та урізноманітнювати їх, повинен існувати взаємозв'язок класної і домашньої самостійної роботи.

Великою мірою робота учнів, хід уроку тісно пов'язані і залежать від якості самостійної роботи учнів удома. Мета домашньої роботи – міцне закріплення вивченого на уроці матеріалу, глибше його осмислення, дальший розвиток набутих учнями умінь і навичок самостійної роботи з текстом підручника, історичними картами, ілюстраціями, схемами. Учні, виконуючи домашнє завдання, привчаються писати прості й розгорнуті плани з окремих питань і тем, складати різні тематичні таблиці, працювати з матеріалами періодичної преси, готувати невеликі повідомлення, реферати на історичні і суспільно-політичні теми.

Дуже важливо навчити учня працювати з книжкою і в школі, і вдома, виробляти в нього звичку «копатися в книжках». Добре ілюстрований підручник дає можливість набагато краще організувати найрізноманітніші види роботи з ним, активізувати розумову діяльність учнів, розвивати в них активність, самостійність, творчу уяву, історичне і логічне мислення. Ілюстрації підручників діляться на композиційні, схематичні, фотоілюстрації.

Самостійну роботу учнів над ілюстраціями підручника організовується так, щоб вона була різноманітною – це і уявні екскурсії до тієї чи іншої країни на основі ілюстрацій підручника, і використання для порівняння двох або кількох ілюстрацій, і інші форми роботи. Основною умовою самостійної роботи учнів з ілюстраціями є вмiле поєднання слова вчителя з текстом підручника і малюнком.

Одним з важливих видів самостійної роботи, яка сприяє розвитку логічного мислення, усної й писемної мови, творчості, активності й самостійності учнів є ведення словника. У курсі історії учням доводиться мати справу з великою кількістю слів і виразів, без правильного розуміння яких не можна засвоїти історичний матеріал.

Для підвищення активності та самостійності на уроках історії слід використовувати такі форми самостійної словникової роботи:

- 1) самостійне з'ясування значення слова за допомогою словників, енциклопедій, довідників;
- 2) складання усно, а потім письмово оповідань-мініатюр з відомими уже словами і термінами;
- 3) рецензування цих оповідань учнями;
- 4) добір слів і термінів, що стосуються певної теми, розділу;
- 5) різноманітні форми роботи з картками.

Важливою є робота учнів над висновками як по окремому уроці, так і по темі загалом. Вивчаючи історичні факти і події, учні узагальнюють ці факти і складають короткі, але логічні висновки. Спочатку висновки робляться ними

по одному з якихось уроків, потім, коли учні оволодіють певними навичками склали висновки – по всій темі. Активізує пізнавальну діяльність учнів, сприяє формуванню в них самостійності й робота по складанню порівняльних таблиць і схем.

Важливе значення у викладанні історії має наочність. Використовуючи на уроках історичну картину чи навчальний кінофільм, вчитель більш активно діє на пізнавальну діяльність учня, на їхнє історичне і логічне мислення. Важливо самих учнів навчити читати історичні картини, використовуючи багаж знань по даній епосі. Працюючи над розкриттям змісту картини, учні розширюють свої історичні знання по даній темі, роблять свої маленькі «відкриття», а це підвищує інтерес до уроку і допомагає краще засвоїти нові терміни. Одним із видів активного використання історичних картин є прийом складання учнями усної, а потім і письмової розповіді за двома-трьома і більше історичними картинами. Це усна розповідь за задалегідь даними питаннями з використанням для ілюстрацій історичних картин та письмова творча розповідь за історичними картинами.

Для того, щоб самостійна робота учнів була ефективною і логічно завершеною, потрібно дотримуватись певних умов:

- * чіткої, конкретної постановки завдань перед учнями;
- * характер завдань і запитань для самостійної роботи та їх складність на різних етапах навчання повинен змінюватись;
- * завдання для самостійної роботи мають бути доступними;
- * повинна бути диференціація завдань для самостійної роботи (можна поділити учнів класу на певні групи за рівнем їх знань та умінь);
- * повинна дотримуватись систематичність і послідовність застосування самостійної роботи учнів в процесі навчання;
- * важливо дотримуватись взаємозв'язку різних видів самостійної роботи учнів на уроці та урізноманітнювати їх;

* повинен існувати взаємозв'язок класної і домашньої самостійної роботи.

Семінарське заняття є формою навчання, що дає змогу ефективно організувати самостійну роботу учнів. Семінарські заняття найчастіше проводять у старших класах. При цьому учням надається можливість активно оперувати знаннями, здобутими на уроках, а також у процесі самостійної роботи з рекомендованою літературою. На семінарському занятті допустимі дискусії, заперечення, обговорення, аргументація тощо, що дає змогу учням більш осмислено і міцно засвоювати тему.

Основним завданням семінарського заняття є:

- * закріплення, розширення та поглиблення знань учнів, здобутих раніше на уроках;
- * формування і розвиток навичок самостійної роботи учнів;
- * реалізація диференційованого підходу до навчання з урахуванням індивідуальних особливостей учнів;
- * створення умов для формування і розвитку їхніх пошуково-творчих знань та навичок;
- * навчити учнів застосовувати знання, набуті на практиці, для аналізу різних процесів;
- * розвивати в учнів історичне та логічне мислення.

Для цього на семінарі використовують різні форми навчання. За характером семінарські заняття поділяються на: випереджальні, навчальні, узагальнюючі (підсумкові).

Випереджальні семінарські заняття проводяться перед вивченням невеликої за обсягом та нескладної за змістом теми. Їх мета – формувати вміння орієнтуватися у змісті навчального матеріалу, виділяти описовий, пояснювальний та інструктивний матеріал, головне, істотне у змісті теми. Підготовка до семінару такого типу вимагає обов'язкового інструктажу, розробки групових та індивідуальних завдань, контролю за процесом підготовки учнів до семінару.

Навчальний семінар проводиться у процесі вивчення теми та ставить за мету поглибити знання, сформувати уміння та навички застосування теоретичних знань учнів у практичній діяльності, усунути прогалини у навчальних досягненнях учнів із засвоєної теми. На семінарських заняттях навчального типу вчитель, спираючись на знання, вміння та навички учнів, набуті на попередніх заняттях, розробляє систему навчальних завдань для самостійної роботи. При цьому завдання повинні не дублювати аналогічні, раніше використовувані, а носити варіативно-тренувальний або реконструктивний характер. Основні методи та прийоми роботи вчителя на навчальному семінарі – це обговорення, дискусія, аналіз, висновки і пропозиції.

Специфіка узагальнюючого (підсумкового) семінару полягає в тому, що він проводиться після вивчення великої за обсягом та складної за змістом теми чи розділу навчальної програми. Його мета – формувати уміння та навички учнів самостійно систематизувати та поглиблювати знання, використовувати їх у практичній діяльності, розвивати історичне і логічне мислення. Ефективність семінарського заняття такого типу значною мірою залежить від ретельності підготовки. Передусім, учителеві необхідно визначити місце семінару в системі інших уроків з навчального предмета; правильно сформулювати тему, мету, завдання семінару, визначити обсяг матеріалу для розгляду на занятті. Суттєву роль при цьому відіграє організаційна сторона семінарського заняття, зокрема: розробка питань для обговорення; складання переліку основної та додаткової літератури; завчасне (за 10–15 днів до заняття) доведення до відома учнів плану семінару; повідомлення про форму організації та проведення заняття; визначення ролі кожного учня як активного його учасника; підготовка спільно з учнями необхідного наочного матеріалу; забезпечення методичного та технічного оснащення семінарського заняття. До підготовки семінару доцільно залучити також батьків, завідувача бібліотеки навчального закладу, запропонувавши

їм організувати, наприклад, виставку книг, посібників, зразків наочних матеріалів, самостійних творчих робіт учнів та інше.

Важливе значення у підвищенні ефективності семінарського заняття має технологія його проведення. Як правило, семінарське заняття починається із вступного слова вчителя (оголошення теми, розкриття її актуальності, ознайомлення з планом). Обговорення питань плану заняття може починатись з раніше запланованого повідомлення учня або з вільного його виступу. Бажано викликати надійних учнів, але не найсильніших. Сильні учні повинні бути в резерві та залучатися в ролі опонентів, яким можна доручити узагальнення виступів з того чи іншого питання семінару. Після першого повідомлення чи виступу викликаного вчителем учня в обговоренні питання можуть брати участь всі бажаючі. При цьому їм дозволяється користуватися конспектами, підручниками, будь-якими джерелами. Вчитель стежить за тим, щоб під час семінару була створена атмосфера доброзичливості та взаємної довіри, вільного обміну думками, співробітництва та співдружності. Активізація навчально-пізнавальної діяльності учнів на семінарі залежить від вільного вибору опонентів, створення проблемних ситуацій, розгортання мікродискусій. Завершується семінарське заняття підбиттям підсумків обговорюваної теми, оцінюванням знань учнів.

Семінарське заняття – це гнучка форма навчання, яка передбачає інтенсивну самостійну роботу. Семінарські заняття мають різні форми, такі як обговорення питань, дискусії під керівництвом учителя. Особливо заслуговують на увагу «круглі столи» під час проведення семінарів, учнівські конференції.

Учнівська конференція – це важлива форма навчання, яка сприяє формуванню знань, умінь і навичок учнів, їх закріпленню та вдосконаленню, поглибленню і систематизації. Це комплексна форма узагальнення результатів самостійної пізнавальної діяльності учнів під керівництвом учителя, що здійснюється завдяки спільним зусиллям учителя та учнів.

Метою конференції є поглиблення, зміцнення та розширення набутих знань, розвиток і саморозвиток історичного і логічного мислення, творчих здібностей учнів, їхньої активності, створення передумов самовиховання, самовдосконалення, самовизначення учнів.

Отже, самостійною є та діяльність, яку учень здійснює без сторонньої прямої допомоги, спираючись на свої знання, історичне і логічне мислення, вміння, життєвий досвід, переконання, і яка, через збагачення учня знаннями, формує риси самостійності. Самостійна діяльність являє якість процесу пізнання, рису особистості учня і форму організації навчання.

Практика використання прийомів і методів розвитку логічного та історичного мислення на уроках історії (на прикладі історії України, 9 клас)

Працюючи над своїм проблемним питанням «Розвиток логічного та історичного мислення учнів на уроках історії», я намагаюсь використовувати найбільш ефективні форми і методи навчання, застосовувати інноваційні технології, які спрямовані на розвиток особистості учня, його життєвих компетентностей. «Не так важливо вчити дітей, – наголошує К. Роджерс, – як важливо створити експозицію, в якій дитина просто могла б учитися сама й робила б це із задоволенням». Тобто, для нас, вчителів, має бути більш важливим не той факт, скільки учень знає, а те, наскільки більше він дізнався та як він буде використовувати отримані знання.

Основним завданням своєї діяльності, як вчителя історії, вважаю – не дати учням втратити інтерес до предмету. Для цього потрібно урізноманітнювати методи і форми навчання, які роблять цей процес дійсно творчим, збуджують зацікавленість учнів, поліпшують розуміння і засвоєння матеріалу, розвивають логічне та історичне мислення. Отже, розвиток творчої особистості учнів – мета діяльності вчителя, а застосування різноманітних прийомів розвитку та активізація здібностей учнів є засобом досягнення мети.

Описані методи дають можливість розвивати історичне та логічне мислення учнів, показати різні точки зору на історичні факти, події, явища, процеси; дозволяють успішно керувати пізнавальною діяльністю школярів, ефективно формувати творчі особистості. Педагогічна технологія розвитку мислення може успішно застосовуватись під час вивчення будь-якої теми у будь-якому учнівському колективі.

Орієнтовними є приклади використання прийомів розвитку логічного та історичного мислення на уроках історії (на прикладі історії України, 9 клас).

Тема 1. Формування модерної української нації

Приклад застосування (для розвитку логічного мислення).

Встановлення істинності. Істинна думка повинна бути достатньо обґрунтованою, тобто підтверджена фактами.

Обґрунтуйте тезу: «Першу третину XIX ст. вважають початком національного відродження України».

Зразок.

Теза	Факти
Першу третину XIX ст. вважають початком національного відродження України	1. Поява певної верстви населення, яка впроваджує програму національного відродження в життя (діяльність греко-католицького «Товариства священиків» (1816 р.). 2. Відродження історичного минулого (діяльність Чепи, Чарниша, В. Полетики, Марковича та ін.). 3. Захист української мови («Розвідка про руську мову» І. Могильницького (1829 р.). 4. Поява творів української літератури (переклад «Слова о полку Ігоревім» В. Капніста, 1812 р.). 5. Відродження традицій (виокремлення течії «традиціоналістів», які мріяли про реставрацію державності часів Гетьманщини).

Приклад застосування (для розвитку історичного мислення).

Виділення спільних і відмінних рис понять «українська нація» та «український етнос» за ознаками *порівняння*.

Спільні риси	Відмінні риси

- Єдина мова.
- Спільна територія проживання.
- Стабільні особливості культури.
- Самосвідомість.
- Політична спільнота.
- Економічні зв'язки.

Тема 2. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ТА АВСТРИЙСЬКОЇ ІМПЕРІЙ НАПРИКІНЦІ XVIII — У ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ XIX ст.

Приклади застосування (для розвитку логічного мислення).

Застосування *синтезу* як засобу поєднання окремих елементів у єдине ціле.

Визначити політику Російської імперії на українських землях наприкінці XVIII – у першій третині XIX ст. (заповнити схему).

Зразок.

Застосування принципу тотожності (учні повинні вибрати і дати визначення поняттям, які мають той самий зміст).

Зразок.

Поняття	Визначення поняття	Тотожність
Українська національна ідея	Усвідомлення себе як окремої нації, народу з власною історією, мовою, культурою.	Усвідомлення українцями себе як нації з власними ідеями, поглядами на майбутнє України.
Українська національна самосвідомість	Чітке розуміння своєї суті, своїх особливостей, своєї ролі у житті, в суспільстві.	

Достатня підстава (учні повинні достатньо обґрунтувати свою думку, щоб вона була істинною).

Думка: «Рушійною силою національно-визвольного руху в Західній Україні в першій третині XIX ст. стали священники греко-католицької церкви».

Зразок.

Обґрунтування: рушійною силою можуть бути ті, хто має найвищий статус у соціальній ієрархії і найкращі можливості для впливу на населення. Греко-католицьке духовенство:

- 1) зберегло свою етнічну окремішність;
- 2) єдина еліта західноукраїнського суспільства;
- 3) греко-католицьке віросповідання було надійним способом самоідентифікації українців.

Встановлення істинності твердження за допомогою фактів (метод навчає класифікувати, виокремлювати характерні ознаки, сприяє розвитку логічного мислення).

Доведіть за допомогою фактів, що російський царизм виявився невдячним щодо українського народу, який допоміг йому у війні з Наполеоном.

Зразок.

Теза	Факти
Російський царизм виявився невдячним щодо українського народу, який допоміг йому у війні з Наполеоном.	<ol style="list-style-type: none">1. Не надано Україні автономії.2. Не ліквідовано кріпосне право.3. Не повернено козацькі вольності.4. Царизм взяв курс «на загвинчування гайок».5. Повернення козаків до селянського стану.

Приклади застосування (для розвитку історичного мислення).

Метод аналогій (перенесення висновків з одного історичного об'єкта на інший, подібний об'єкт). Метод навчає опрацьовувати та історично осмислювати навчальний матеріал.

Завдання: визначити подібні особливості колонізаторської політики Російської та Австрійської імперій на українських землях на початку XIX ст.

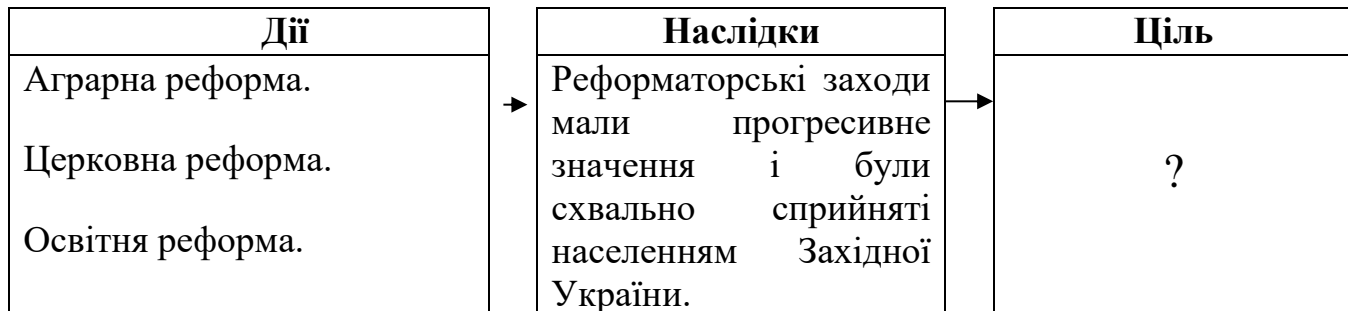
Зразок.

1. Входження українських земель до складу імперії.

2. Зведення управління до єдиних зразків.
3. При адміністративно-територіальному поділі не враховувалась географія територіального розселення українців.

Визначення цілей людей за їхніми діями та наслідками. Метод доцільно використовувати для самостійного опрацювання матеріалу.

Реформи Марії Терезії та Йосифа II.

Реконструкція цілого за його частинами. Учні з низки фактів, подій, явищ обирають правильні, складаючи їх у хронологічну послідовність.

Завдання: працюючи з переплутаним хронологічним ланцюжком, визначіть послідовність подій за темою «Наддніпряньська Україна в системі міжнародних відносин першої третини ХІХ ст.».

- * Перехід задунайських козаків під проводом Й. Гладкого в російське підданство. – * Російсько-французька війна. – * Приєднання до Росії Бессарабії. – * Існування Азовського війська.

Тема 3. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ЖИТТЯ НАРОДУ ТА УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.

Приклади застосування (для розвитку логічного мислення).

Пошук логічних зв'язків. Метод навчає елементів логічного мислення.

Учням пропонується невеликий текст історичної інформації і до нього – висновки-підсумки. Висновки подаються логічні та помилкові. Учні визначають, які із них правильні, а які – хибні.

Тема «Сільське господарство в українських землях».

У першій половині ХІХ ст. більшість поміщиків, які прагнули збільшити прибутки за рахунок торгівлі, стали купувати сільськогосподарську техніку, запроваджувати новітні агрономічні досягнення. На селі все частішає здача землі в оренду за гроші чи натуральну продукцію. Все це прискорювало

розвиток ринкових відносин і сприяло зростанню товарності сільського господарства.

Серед найважливіших ознак кризи феодално-кріпосницької системи були:

- * розвиток товарно-грошових відносин; (п)
- * занепад товарності сільського господарства; (х)
- * занепад кріпосних мануфактур; (п)
- * широке застосування праці кріпаків; (х)
- * поширення нових сільськогосподарських технологій. (п)

Низка слів наперед. Застосування умовиводу, за допомогою якого учні за допомогою кількох понять і суджень виводять висновок.

Вчитель називає школярам вирази або короткий перелік слів із тексту, а вони висловлюють припущення про те, де та як ці слова можуть бути використані у змісті навчальної теми.

Тема «Селянські рухи в першій половині ХІХ ст.»

Соціальне і національне гноблення, У. Кармелюк, народні месники, опришки, Правобережна Україна, селянські виступи, Л. Кобилиця, австрійський уряд, антикріпосницький рух, Північна Буковина, повстання, зменшення панщини.

«Що? Де? Коли?» і «Брейн-ринг» – комплексні та командні ігри. (Формування навичок аналізу, синтезу, виділення головного, порівняння). Скласти запитання для цих ігор – непросте завдання. Учителю слід пам'ятати головні вимоги: лаконічність у формулюванні запитання, воно має містити корисну інформацію, змусити звернутися до логіки. Бажано під час складання запитань використовувати дані різних дисциплін. Більш докладні рекомендації зі складання запитань та організації й проведення змагань можна знайти у посібнику «Развитие интеллектуальных и социальных навыков у детей и подростков».

Для знаходження відповідей на запитання цих ігор необхідно застосовувати знання з різних дисциплін, логіку, командну взаємодію, вміти систематизувати, аналізувати інформацію, проводити аналогії, генерувати ідеї, чітко висловлювати думки, переводити запитання в нову текстову форму, застосовувати образне мислення тощо.

Тема: «Кирило-Мефодіївське товариство»

Запитання до класу: «Що? Де? Коли?»

Які політичні документи країн Західної Європи, Америки, України, з якими ви ознайомилися раніше, мають схожий з програмовими документами Кирило - Мефодієвського братства зміст?

Відповідь: «Декларація прав людини і громадянина», «Конституція П.Орлика», «Декларація прав та свобод громадянина США».

Приклади застосування (для розвитку історичного мислення).

Реконструкція цілого за його частинами. Учитель записує на дошці текст зі скороченнями та пропусками для історичної інформації. Учням необхідно відновити її зміст, коментуючи свою роботу.

Значення Кирило-Мефодіївського товариства є важливим. Воно являло собою першу спробу інтелігенції перейти від культурницького до _____ етапу _____ розвитку. Воно привертало увагу царського уряду до потенційної небезпеки зростаючої _____ українців.

Встановлення наслідків за причинами. Метод дозволяє учням з'ясувати причинно-наслідкові зв'язки.

Промисловий переворот і його наслідки для України

Тема 4. КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ В УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ НАПРИКІНЦІ XVIII — У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст.

Приклад застосування (для розвитку логічного мислення).

Логічні картинки (активізація розумової діяльності, розвиток логічного мислення, уміння синтезувати й аналізувати). Для складання подібного завдання необхідно на певному рівні володіти комп'ютером і вміти користуватися інтернетом. Все інше – власна творчість. Учні можуть бути в командах, парах, самі по собі.

Це своєрідна ілюстративна евристика. Гравцеві пропонується зображення у вигляді колажу, задум якого потрібно розкрити, тобто перевести образну інформацію до текстової.

На парти уням роздаються картки з портретами Т. Шевченка, П. Куліша, Г. Квітки-Основ'яненка, М. Гоголя, П. Гулака-Артемовського, Є. Гребінки.

Завдання

1. Визначте, яким був їхній внесок у розвиток культури.
2. Назвіть провідні теми їхніх творів.

Приклад застосування (для розвитку історичного мислення).

«Своя гра» – це індивідуальна гра. (Мотивація на навчання, активізація розумової діяльності, формування навичок систематизації інформації, розвиток історичного мислення). Учитель складає 5 запитань з теми, розподіляє запитання за ступенем складності від першого по п'яте, складає сітку гри (грають три особи одночасно, переможець проходить в наступне коло, потім у наступне – і так до кінця гри). Ведучий ставить запитання. Відповідь дає той, хто перший плеснув у долоні. Плескати можна й посередині запитання (це розвиває вміння виділяти головне).

1. Це міста, розташовані у різних кінцях України, з різною біографією та різною долею. Але всі вони стали піонерами у дуже важливій справі.

- Що це за міста і про яку справу йде мова? (Ці міста – Львів, Харків. Йдеться про відкриття університетів).
2. Ця людина зробила значний внесок у скарбницю української і світової науки. Широкий діапазон її знань дивував сучасників. Допомагав їй святий Володимир. Хто це? (Це Михайло Максимович – енциклопедист і перший ректор Київського університету).
 3. Ця людина була видатним українським художником. Але завдяки випадку вона має велике відношення до вибухового піднесення української суспільної і літературної думки, пов'язане з іншою постаттю української культури. Хто цей художник і чому він так уславився? (Це – Іван Сошенко, що брав участь у викупі Т.Г.Шевченка).
 4. У першій половині ХІХ ст. одне українське місто уславилось своїми архітектурними здобутками. На малюнку подано їх символічне значення. Що це за місто і що це за споруда? (Це місто Одеса, а споруда – Потьомкінські сходи).
 5. Цей нащадок грецького роду зробив Полтаву українськими Афінами. Про кого і про що йдеться? Коли відбулась ця подія? (Це – Василь Капніст, який у 1805 р. заснував у Полтаві гімназію).

Тема 5. МОДЕРНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В СЕРЕДИНІ – У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.

Приклад застосування (для розвитку логічного мислення).

Застосування *методу «Дедуція»*. Учні роблять висновки від загального до окремих. Це логічний спосіб обґрунтування тверджень, що використовує чисте розміркування.

Заповнити таблицю «Становище сільського господарства», розподіливши наведені окремі твердження на два стовпчики – А і Б, де «сільське господарство мало залишки кріпосницького господарювання та

нові явища в сільському господарстві» є загальним висновком, а перелічені нижче твердження – окремі.

1. Виникає спеціалізація районів.
2. Зберігалися поміщицькі землеволодіння.
3. У господарствах використовувалась праця найманих сільськогосподарських робітників.
4. Існувала велика кількість безземельних селян.
5. Поміщики мали право на сервітути.
6. Господарства поміщиків втягувалися в ринкові відносини.
7. Починається масова еміграція українського селянства.
8. Селяни сплачували великі податки.
9. Застосовується сільськогосподарська техніка.

Становище сільського господарства	
Залишки кріпосницького господарювання	Нові явища в сільському господарстві
А	Б

Відповіді: А – 2,4,5,8. Б – 1,3,6,7,9,10.

Приклад застосування (для розвитку історичного мислення).

П'ятихвилинне есе. Метод використовується як підсумок уроку, щоб школярі упорядкували свої думки. Учитель ставить перед учнями два завдання:

1. Написати невеличке есе про факт, подію, явище, що вивчались в контексті теми.
2. Письмово поставити одне запитання до опрацьованої теми.

Скасування кріпосного права стало початковим кроком, своєрідним ключем модернізації Російської імперії. Таке радикальне перетворення в

аграрному секторі потребувало термінових змін і зрушень в інших сферах суспільного життя, які б дали можливість гармонізувати та стабілізувати ситуацію.

Запитання: чому неможливо було обмежитися однією реформою про скасування кріпацтва?

Тема 6. НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ. УКРАЇНОФІЛЬСЬКИЙ КУЛЬТУРНИЦЬКИЙ І ПОЛІТИЧНИЙ ЕТАПИ ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ **Приклад застосування (для розвитку логічного мислення).**

Достатня підстава (учні повинні достатньо обґрунтувати свою думку, щоб вона була істинною).

Думка: Після Валуєвського циркуляру в процесі національного відродження настає пауза. Але на початку 70-х років XIX ст. національно-визвольний рух знову віднолюється.

Зразок.

Обґрунтування: Діячі визвольного руху на початку 70-х років XIX ст. від культурницької роботи переходять до політичної діяльності, метою якої є відновлення української державності, а саме:

1. Діяльність «Братства тарасівців».
2. Діяльність «Молодих громад».
3. Діяльність «Загальноукраїнської безпартійної організації».

Приклад застосування (для розвитку історичного мислення).

Визначення зародку за зрілими формами. Розвиває історичне мислення з використанням історико-генетичного методу.

Визначити, в основі програми якого діяча українського національно-визвольного руху лежали вказані принципи.

Зародок: український національно-визвольний рух.

Зрілі форми:

- демократизм (парламентська влада, надання громадянам демократичних прав і свобод);
- федералізм (децентралізація, запровадження громадянського самоврядування, Україна – автономне утворення у складі федеративної Російської республіки);

- європеїзм (зв'язок країни із Західною Європою);
- культурництво (визвольна боротьба має вестися винятково просвітницькими формами і методами);
- еволюційність (прагматичне висунення поміркованих вимог).

Відповідь: Михайло Драгоманов.

Тема 7. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РУХ В УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.

Приклад застосування (для розвитку логічного мислення).

Складання логічного ланцюжка. Метод формує вміння виокремлювати головне, відкидаючи другорядне, неважливе тощо.

Скласти логічний ланцюжок до проблеми «Новоерівська політика народівців»

Наприкінці 80-х років загострюються відносини між Росією та Австро-Угорщиною

Німеччина, яка підтримувала Австро-Угорщину, виступила з планом утворення «Київського королівства»

Австро-Угорщина хотіла бачити Наддніпрянську Україну у своєму складі

«Київська громада» заявила, що підтримає цей план, якщо будуть задоволені потреби українців у Галичині

Австрійський уряд іде на поступки українцям: надані місця українцям у австрійському парламенті та Галицькому сеймі

Поляки під тиском австрійського уряду визнали українців окремим народом

1892 р. народівці прийняли програму «нової ери» у відносинах з урядом і поляками. «Нова ера» тривала недовго, але мала велике значення

Приклад застосування (для розвитку історичного мислення).

Шкала думок. Прийом дозволяє учням відповісти на запитання, аргументувати власну точку зору. Від команди може виступати один або декілька учнів.

1-а команда

* Чи можна стверджувати, що в другій половині ХІХ ст. відбулося остаточне оформлення й консолідація української нації?

За допомогою методу-прес учні висловлюються за структурою.

Я вважаю, що ...

... тому що...

... наприклад ...

Отже (тому), я вважаю ...

2-а команда

* Чи можна стверджувати, що центр консолідації української нації перебував у Наддніпрянській Україні? Чому?

Висловлювання учнів за поданою вище структурою.

* Чи можна стверджувати, що центр національно-визвольного руху в другій половині ХІХ ст. перемістився до Західної України? Чому?

Висловлювання учнів за поданою вище структурою.

Тема 8. КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.

Приклад застосування (для розвитку логічного мислення).

Побудова повідомлень за алгоритмом. Метод навчає логічно мислити, структурувати матеріал. Учитель подає учням алгоритм, за яким ті готують усне чи письмове повідомлення. Алгоритми пропонуються різні, наприклад: «чинники → позитивні, негативні».

Чинники, що позитивно впливали на розвиток культури	Чинники, що негативно впливали на розвиток культури
--	--

<p>Реформи 60 – 70-х рр. (скасування кріпацтва, реформи: освіти, земська, судова, міська), які розширили межі культурно-просвітницької діяльності та створили нові умови для позитивних зрушень у розвитку культури.</p> <p>Модернізація економіки, розвиток фабрично-заводського виробництва, завершення промислового перевороту, розвиток ринкових відносин стимулювали розвиток культури, особливо освіти та науки.</p> <p>Активна культурно-просвітницька діяльність діячів суспільно-політичного та національно-визвольного рухів.</p>	<p>Відсутність власної державності, антиукраїнська політика російського та австрійського урядів (русифікація, полонізація, мадяризація, понімечення українського населення).</p> <p>Численні заборони урядів обох імперій (Валуєвський циркуляр, Емський указ, контрреформи 80 – 90-х рр. тощо).</p> <p>Переслідування з боку влади провідних діячів української культури, еміграція за кордон частини української інтелігенції</p>
---	---

Встановлення істинності твердження за допомогою фактів (метод навчає класифікувати, виокремлювати характерні ознаки, сприяє розвитку логічного мислення).

Доведіть за допомогою фактів, що колонізаторський характер політики царизму в Україні найяскравіше виявився в галузі освіти.

Теза	Факти
Колонізаторський характер політики царизму в Україні найяскравіше виявився в галузі освіти.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Валуєвський циркуляр. 2. Емський указ. 3. Курс на русифікацію. 4. Викладання в навчальних закладах російською мовою.

Приклад застосування (для розвитку історичного мислення).

Реконструкція цілого за його частинами. Учитель записує на дошці текст конспекту зі скороченнями та пропусками для історичної інформації. Учням необхідно відновити її зміст, коментуючи свою роботу.

Наприкінці ХІХ ст. вплив монархічно-православної ідеології на Східній Україні почав швидко сходити нанівець. Причина крилася в тому, що _____ втратила соціальну привабливість для молоді, яка повязувала з нею подальшу _____. Зневірившись в _____, багато випускників семінарій відмовляються від духовної кар'єри і стають до лав _____.

* * *

Описана технологія дає можливість розвивати логічне та історичне мислення учнів, показати різні точки зору на історичні факти, події, явища, процеси; дозволить успішно керувати пізнавальною діяльністю школярів, ефективно формувати творчі особистості. Педагогічна технологія розвитку логічного та історичного мислення може успішно застосовуватись під час вивчення будь-якої теми у будь-якому учнівському колективі. Окрім того, вона не виключає можливості поєднання з іншими технологіями, зокрема, використання методів активного та інтерактивного навчання. Прикладом є поданий нижче урок з історії України (9 клас).

Тема: Початок національного відродження (9 клас)

Мета:

- визначати причини, сутність і наслідки піднесення національної ідеї, національного та суспільно-політичного рухів;
- розвивати в учнів вміння здійснювати критичний аналіз джерел та інтерпретувати події, подані в історичних документах, логічне та історичне мислення;
- виховувати та формувати толерантне, неупереджене ставлення до протилежних позицій, поглядів, суджень.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: підручник з історії України (9 клас), роздавальний матеріал.

ХІД УРОКУ

I. Організаційна частина уроку

II. Актуалізація опорних знань

Учитель зачитує документ у підручнику на С. 36–37 і пропонує дати учням відповідь на питання:

1. Дайте характеристику поглядам автора документа.
2. У чому ви вбачаєте прояв національної свідомості?

III. Мотивація навчальної діяльності

Звучить запис документа:

«... І здавалося, що вже ... прийшов кінець українському життю, як сумно співав наш великий поет (Т.Г.Шевченко)...

Не видно було, що під тим попелом минулого, під цвіллю сучасного лежать здорові, могутні зерна народного життя починають проростати тихо й непомітно». (Грушевський М. Ілюстрована історія України. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 441)

Запитання: Як ви думаєте, що то за «зерна народного життя», що «починають проростати тихо й непомітно»? А які були підстави у М.Грушевського так стверджувати?

IV Вивчення нового матеріалу. Осмислення нових знань

Початок національного відродження

Словникова робота

Нація – це історична спільнота людей на основі спільності території, яку вони населяють, мови, особливостей культури, економічних зв'язків.

Автономія – самоврядування певної частини держави, що здійснюється в межах, передбачених загальним державним законом (Конституцією).

Застосування принципу тотожності (учні повинні вибрати і дати визначення поняттям, які мають той самий зміст).

Приклад застосування (для розвитку логічного мислення).

Поняття	Визначення поняття	Тотожність
Українська національна ідея	Усвідомлення себе як окремої нації, народу з власною історією, мовою, культурою.	Усвідомлення українцями себе як нації з власними ідеями, поглядами на майбутнє України.
Українська національна самосвідомість	Чітке розуміння своєї суті, своїх особливостей, своєї ролі у житті, в суспільстві.	

Діяльність Новгород-Сіверського гуртка

Робота в групах

Учні діляться на дві групи.

1-а група. «Діяльність Новгород-Сіверського гуртка».

Опрацювати текст підручника і скласти таблицю «Новгород-Сіверський гурток».

Час існування	Склад учасників	Цілі гуртка	Форми діяльності

2-а група. Політичний портрет Василя Капніста.

Учні опрацьовують матеріал підручника та біографію Василя Капніста, складають його історичний портрет та виконують *завдання*.

1. З якою метою В. Капніст здійснив поїздку до Пруссії? Чому, щоб розв'язати українське питання, він вирішив звернутися до уряду іноземної держави?
2. Який внесок зробив Василь Капніст в український національно-визвольний рух?

Історико-політична праця «Історія Русів»

Розповідь учителя про найбільш видатний історичний твір в Україні кінця XVIII– початку XIX ст. «Історію Русів».

Активне слухання з оформленням конспекту

1. Яке значення мала поява «Історії Русів» для розвитку національно-визвольного руху на українських землях?
2. Як ви думаєте, чому час та місце написання «Історії Русів» вкрито таємницею, а її автор залишився невідомий?
3. Чи зберігають актуальність ідеї цього твору на сьогоднішній день? Відповідь обґрунтуйте.

Українське культурне відродження на Слобожанщині

Самостійна робота учнів з підручником

Учні опрацьовують С. 36–37 підручника і дають відповідь на запитання:

Чи згодні ви із твердженням, що наприкінці XVIII– початку XIX ст. Слобожанщина стала колыскою загальноукраїнського національно-культурного відродження? Думку доведіть.

V. Узагальнення і систематизація знань

Приклад застосування (для розвитку логічного мислення).

Встановлення істинності. Істинна думка повинна бути достатньо обґрунтованою, тобто підтверджена фактами.

Обґрунтуйте тезу: «Першу третину XIX ст. вважають початком національного відродження України».

Теза	Факти
Першу третину XIX ст. вважають початком національного відродження України	<ol style="list-style-type: none"> 1. Поява певної верстви населення, яка впроваджує програму національного відродження в життя (діяльність Новгород-Сіверського гуртка. 2. Відродження історичного минулого (діяльність Г. Полетики, О. Гудовича, О. Рачинського та ін.). 3. Поява «Історії русів». 4. Поява творів української літератури (переклад «Слова о полку Ігоревім» В. Капніста, 1812 р.). 5. Відродження традицій (виокремлення течії «традиціоналістів», які мріяли про реставрацію державності часів Гетьманщини).

Приклад застосування (для розвитку історичного мислення).

Виділення спільних і відмінних рис понять «українська нація» та «український етнос» за ознаками *порівняння*.

Спільні риси	Відмінні риси

1. Єдина мова.
2. Спільна територія проживання.
3. Стабільні особливості культури.
4. Самосвідомість.
5. Політична спільнота.
6. Економічні зв'язки.

VI. Домашнє завдання

1. Опрацювати текст підручника з історії України (9 клас), параграф 6.
2. Підготувати повідомлення про «Руську трійцю».

Тестові завдання як засіб контролю навчальних досягнень учнів

Сучасна система освіти в Україні повинна бути такою, щоб кожна людина, яка закінчує школу, була достатньо підготовлена до повноцінного й свідомого життя в мінливих реаліях сучасного суспільства, до саморозвитку й самореалізації, мала важливі життєві компетенції. Досягненню цієї мети значною мірою сприяє вивчення шкільних курсів історії. Серед шкільних навчальних предметів про суспільство історія займає центральне місце.

Сучасним школярам дуже важко розібратися, правильно оцінити ряд подій. У зв'язку з цим виникає проблема формування в процесі навчання активного, самостійного, творчого мислення школярів. Сучасна школа повинна виховувати у школярів здатність до самостійної навчальної діяльності, самостійного здобуття знань.

Логічне та історичне мислення учнів можна ефективно розвивати за допомогою тестових завдань, які можуть виконуватися учнями на різних етапах уроку, а також під час самостійної роботи. Тестові завдання учні можуть не тільки виконувати, а й складати під час виконання домашньої роботи. Їхнє опрацювання дозволить учням орієнтуватися у хронології, відтворювати послідовність історичних подій, класифікувати факти та явища, які характеризують епоху, визначати причини та наслідки історичних подій тощо

* * *

ТЕМА: УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ТА АВСТРІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЙ НАПРИКІНЦІ XVIII – У ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ XIX ст.

Розмістіть назви адміністративно-територіальних одиниць, на які була поділена підросійська Україна у XIX ст., у логічній послідовності:

А) губернія;

- Б) повіт;
- В) генерал-губернаторство;
- Г) стан.

Чи правильним є твердження:

«Примусова асиміляторська політика монархій Габсбургів і Романових постійно загрожувала існуванню українського народу, розірваному навпіл австрійсько-російським кордоном»

- А) так; Б) ні.

Колонізаторська політика Російської імперії на українських землях у XIX ст. була спрямована на:

- А) позбавлення українців почуття національної самобутності;
- Б) приєднання Галичини до Буковини;
- В) позбавлення здатності до самовизначення;
- Г) утворення козацького стану.

Формуванню української нації у першій половині XIX ст. сприяли:

- А) поширення національної свідомості;
- Б) розвиток визвольного руху;
- В) приєднання українських земель до Австрійської та Російської імперій;
- Г) розквіт культурного життя українців.

Визначіть, чи правильні такі твердження:

А) у 1812 р. більшість дворян - вихідців з української козацької старшини підтримала формування загонів козацького ополчення

- 1) так, 2) ні;

Б) корпус військ Наполеона I під час кампанії 1812 р. прорвався до Києва і на деякий час взяв місто в облогу

1) так, 2) ні;

В) населення західних повітів Волині створювало дружини самозахисту та партизанські загони, що діяли в тилу наполеонівських військ

1) так, 2) ні;

Г) селян-кріпаків з України, що брали участь у військових діях проти військ Наполеона I, указом російського імператора було звільнено від кріпацтва і переведено в козацький стан

1) так, 2) ні.

Тема: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ЖИТТЯ НАРОДУ ТА УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ

ст.

Позначте основні ознаки, які відображали сутність феодально-кріпосницької системи:

А) власність поміщика на землю і особиста залежність селянина від поміщика;

Б) можливість застосування вільнонайманої праці робітників;

В) організація землекористування, за якої селянин виконував певні повинності за виділену поміщиком ділянку землі;

Г) промисловий переворот.

Визначте ознаки поняття «урбанізація»:

А) перехід промисловості від використання ручної праці до використання механічної;

Б) стрімке зростання кількості міст;

В) модернізація сільського господарства;

Г) різке зменшення міського населення;

Д) початок промислового перевороту.

Позначте основні положення програмного документа Кирило-Мефодіївського товариства:

- А) має своїми покровителями святих Кирила та Мефодія;
- Б) повинно старатися з'єднати всіх слов'ян;
- В) кожне східнослов'янське плем'я повинно зберегти свою автономію;
- Г) поширювати ідеї засобами літератури.

Встановити хронологічну послідовність подій:

- А) заснування Кирило-Мефодіївського товариства;
- Б) повстання під проводом У. Кармелюка;
- В) скасування панщини в Галичині;
- Г) проведення Д. Бібіковим інвентарної реформи.

**Тема: КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ В УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ
НАПРИКІНЦІ XVIII – У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст.**

Вкажіть зміни в системі освіти згідно реформування в першій половині XIX ст.:

- А) утворено Міністерство народної освіти;
- Ліквідовано початкову освіту;
- В) затверджено «Правила народної освіти»;
- Г) затверджено статuti навчальних закладів.

Встановити хронологічну послідовність діяльності установ, що координували краєзнавчі, історичні та археографічні дослідження:

- А) Тимчасовий комітет з пошуку старожитностей;
- Б) Тимчасова комісія з розгляду давніх актів;
- В) Одеське товариство історії і старожитностей.

Визначте ознаки терміну «латинізація»:

- А) навернення православних у римо-католицизм;
- Б) розпорядження місцевої влади;
- В) національно-визвольний рух;
- Г) становлення української історичної освіти.

Погодьтеся з наступними твердженнями або заперечте їх:

А) у родинах козацької старшини наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. розгорнулося активне збиранні історичних документів старовинних державних актів, грамот, літописів, хронік тощо

1) так, 2) ні;

Б) харківський альманах «Молодик», що виходив у 1843–1844 рр., на своїх сторінках містив українознавчі статті та літературні твори українською мовою і був першим україномовним журналом

1) так, 2) ні;

В) «Товариство історії та старожитностей російських» в Одесі та «Тимчасова комісія для розгляду давніх актів» у Києві були створені для того, щоб обґрунтувати: Новоросія і Південно-Західний край є «істинно російськими землями»

1) так, 2) ні;

Г) праці дослідників – членів «Товариства історії та старожитностей російських» та «Тимчасової комісії для розгляду давніх актів» так само, як і зібрані ними документи, засвідчували самотність українського народу

1) так, 2) ні.

Тема: МОДЕРНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В СЕРЕДИНІ – У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст.

Дворові селяни і ті, хто працював на поміщицьких підприємствах, у результаті реформи 1861 р.:

А) отримали особисту волю та земельний наділ від своїх поміщиків, але повинні були їм служити або виплачувати оброк протягом ще двох років;

Б) отримали особисту волю, а відслуживши протягом двох років своїм власникам чи виплачуючи їм весь цей час оброк, могли отримати земельний наділ з державних фондів;

В) отримали особисту волю, але протягом двох років повинні були відслужити своїм власникам або сплатити оброк. За ними закріплювались лише землі, які вони мали до реформи.

Відробітками в підросійській Україні ХІХ ст. називали:

А) виконання селянами в поміщицькому господарстві певних робіт своїм чи панським реманентом в рахунок боргу, штрафу за порушення лісового, ловецького та інших законів, орендної плати за користування ділянкою поміщицької землі тощо;

Б) виконання повинностей кріпаків селянами, які не уклали угоди з поміщиком про викуп своїх садиб та польових наділів;

В) постійну працю безземельних селян (колишніх дворових) у поміщицьких господарствах за житло, харчі та одяг.

Визначити ознаки терміну «монополія»:

А) об'єднання, створене для спільного продажу товарів;

Б) великі об'єднання підприємців в одній або кількох галузях;

В) фабрично-заводська промисловість.

Тема: НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ. УКРАЇНОФІЛЬСЬКИЙ КУЛЬТУРНИЦЬКИЙ І ПОЛІТИЧНИЙ ЕТАПИ ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ

Скласти логічний ланцюжок подій з проблеми новоерівської політики народовців:

А) Австро-Угорщина хотіла бачити Наддніпрянську Україну у своєму складі;

Б) народовці прийняли програму «нової ери» з у відносинах з урядом;

В) Поляки під тиском австрійського уряду визнали українців окремим народом;

Г) Німеччина виступила з планом утворення «Київського королівства».

Позначте суспільно-політичні організації, які діяли на західноукраїнських землях у другій половині XIX ст.:

А) «Руська трійця»;

Б) Народна рада;

В) Освітнє товариство «Просвіта»;

Г) Головна Руська Рада.

Позначте тенденції, які характеризували український національний та суспільно-політичний рух на західноукраїнських землях у другій половині XIX ст.:

А) поширення в національному русі течій слов'янофілів та народовців;

Б) заснування народовцями вищих навчальних закладів;

В) початок діяльності М. Грушевського;

Г) утворення перших політичних партій.

Тема: СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РУХ В УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст.

Для сільського господарства українських земель у другій половині XIX – на початку XX ст. характерними були:

А) напівнатуральне селянське господарство, феодално-кріпосницьке господарство, капіталістичне господарство, фермерське господарство;

Б) напівнатуральне селянське господарство, капіталістичне господарство, коопероване фермерське господарство;

В) напівнатуральне селянське господарство, капіталістичне господарство, фермерське господарство з елементами кооперації, господарство, яке ґрунтувалось на відробітковій системі.

З-поміж наведених тверджень виберіть ті, які об'єктивно (відповідно до історичної дійсності) засвідчують зростання-польських впливів у Галичині в середині – другій половині ХІХ ст.:

А) польська мова стала офіційною в адміністративних установах та школах краю;

Б) римо-католицька церква отримала законодавчо оформлені привілеї;

В) були прийняті закони, які безпосередньо обмежували права та свободи українців;

Г) намісником Галичини згідно з австрійсько-польською угодою міг бути лише поляк;

Д) поляки переважали у всіх виборних органах влади краю;

Е) більшість посад в адміністрації краю займали поляки;

З-поміж наведених виберіть твердження, що розкривають політичні погляди М. Драгоманова:

А) розвиток будь-якого суспільства, зокрема й українського, визначає економічний чинник;

Б) завдання національного та соціального визволення в українців, які є «плебейською» нацією, збігаються;

В) «по обставинам України тут плохий той українець, що не став радикалом (соціалістом.), і плохий той радикал, що не став українцем»;

Г) революційну боротьбу в Україні очолюватиме робітничий клас, який після перемоги встановить у державі свою диктатуру;

Тема: КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.

Позначте факти, що свідчать про розвиток української освіти та науки другої половини ХІХ ст.:

- А) відкриття кафедри історії України у Львівському університеті;
- Б) відкриття Харківського університету;
- В) утворення в Галичині товариства «Просвіта»;
- Відкриття гімназії Вищих наук у Ніжині.

Визначте логічну послідовність діяльності М. Грушевського:

- А) формування поглядів на складні суспільні процеси кінця ХІХ ст.;
- Б) навчався в Київському університеті;
- В) очолював Центральну Раду;
- Г) на вступній лекції у Львівському університеті виклав історіософську концепцію.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Аналіз – метод дослідження, який включає в себе вивчення предмету за допомогою уявного або реального розчленування його на складові елементи (частини об'єкта, його ознаки, властивості, відношення). Кожна із виділених частин аналізується окремо у межах єдиного цілого. Протилежне — синтез.

Аналогія – це метод, відповідно до якого на підставі подібності предметів за одними ознаками робиться висновок про їх подібність за іншими ознаками. Аналогія, як і неповна індукція, сама по собі ще не може гарантувати достовірні висновки.

Багатство мови – вживання історичних термінів, синонімів, образних висловів тощо. Багатство мови зумовлює використання історичних документів, знання літературних пам'яток епохи, історико-публіцистичних творів.

Гуманізм – виховання у молоді в процесі викладення високих моральних і духовних цінностей, досягнення розуміння, що найвищим ідеалом суспільства є життя людини, її права і свободи, добробут, зростаючі матеріальні і духовні потреби; заперечення воєн, расової чи національної виключності.

Дедукція – процес виведення висновку, що гарантовано слідує, якщо вихідні припущення істинні, то висновки на їх підставі є чинними. Висновки повинні базуватись винятково на основі попередньо наведених доказів та не повинні містити нової інформації про предмет, що досліджується.

Демократизм – широкий простір для творчої роботи вчителя, вибір педагогом різноманітних форм, методів і прийомів викладання, педагогіка співробітництва, формування критично-аналітичного мислення учнів.

Дидактичний матеріал – особливий тип навчального посібника, переважно карти, таблиці, набори карточок з текстом, цифрами або малюнками, які роздаються учням для самостійної роботи в класі, вдома, або які демонструє вчитель перед всім класом.

Емоційність і виразність – яскраво й образно висловлювати думки і почуття, вміло добирати приклади, точні слова.

Змістовність викладу – повне, конкретне, чітке розкриття теми з використанням найважливіших історичних фактів, їх оцінка з висновками й узагальненнями.

Знання – це інформація про предметний зміст історичної дійсності.

Індукція – метод пізнання, що ґрунтується на формально-логічному умовиводі, який дає можливість одержати загальний висновок на основі окремих фактів. Інакше кажучи, це є рух нашого мислення від часткового, окремого до загального.

Інновація – оновлення процесу навчання.

Інноваційні технології – цілеспрямований систематичний набір прийомів, засобів організації навчальної діяльності, що охоплює весь процес навчання від визначення мети до одержання результатів.

Історичне мислення – це розумова діяльність людини, спрямована на осмислення минулого, теперішнього і прогнозованого майбутнього.

Критичне мислення – явище багаторівневе та варіативне, бо в ньому відображаються морально-етичні наставляння, соціально-політичні риси, оцінний досвід, ціннісні орієнтири, знання, способи розумових і практичних дій.

Логіка – сукупність наук про закони й форми мислення, про логіко-математичні закони числення, про найбільш загальні закони мислення.

Логічне мислення – операції порівняння, синтезу, аналізу, узагальнення, абстрагування, дедуктивних (від загального до часткового) та індуктивних (від часткового до загального) його форм.

Логічність – послідовне, чітке висвітлення історичного матеріалу.

Метод – це сукупність прийомів чи операцій практичного або теоретичного освоєння дійсності, підпорядкованих вирішенню конкретного завдання.

Мислення – це процес опосередкованого й узагальненого відображення людиною предметів і явищ об'єктивної дійсності в їх істотних зв'язках і відношеннях.

Мислити історично – розвивати навички самостійної роботи, створювати відповідну мотивацію, активно використовувати проблемні методи навчання, проблемні завдання і вправи для розуміння логіки історичного процесу.

Науковість – введення в науковий обіг нових історичних матеріалів, документів, маловідомих джерел, використання тільки перевірених посилань на публікації, які мають під собою історичні факти, застосування найновіших педагогічних технологій.

Національний компонент – постійне звернення до великої історичної, культурної спадщини українського народу, його демократичних та гуманістичних традицій, споконвічного прагнення до незалежності; вивчення історії своєї країни.

Об'єктивність – відхід від штампів, ідеологічних стереотипів, політичної кон'юнктури, відображення історичних діячів, політичних рухів без фальсифікацій і міфотворець.

Порівняння – метод наукового дослідження, пізнання дійсності, покликаний встановити спільні й відмінні ознаки між процесами, явищами, об'єктами.

Правильне вживання слів – забезпечується додержанням норм української літературної мови, відсутністю слів-паразитів, жаргонних словотворень, русизмів, правильною вимовою і написанням історичних термінів.

Семінарське заняття – це гнучка форма навчання, яка передбачає інтенсивну самостійну роботу.

Синтез – поєднання абстрагованих сторін предмета і відображення його як конкретної цілісності; метод вивчення об'єкта у його цілісності, у єдиному і взаємному зв'язку його частин. У процесі наукових досліджень синтез пов'язаний з аналізом, оскільки дає змогу поєднати частини предмета, розчленованого у процесі аналізу, встановити їх зв'язок і пізнати предмет як єдине ціле.

Узагальнення – це метод наукового пізнання, за допомогою якого фіксуються загальні ознаки та властивості певного класу об'єктів та здійснюється перехід від одиничного до особливого та загального, від менш загального до більш загального.

Цивілізаційність – усвідомлення особливих та загальних закономірностей розвитку суспільних процесів, підхід до вивчення історії за планом: історія рідного краю – національна історія – історія Європи – історія Американського континенту, Азії і Африки; розгляд і аналіз історичних явищ без ідеологічних догм, враховуючи політичний, економічний, теологічний, географічний і психологічні фактори.

Результативність досвіду

Досвід організації роботи із застосуванням прийомів розвитку логічного та історичного мислення на уроках і в позакласній роботі дає певні позитивні результати. Проведені контрольні зрізи виявили достатній рівень сформованості навчальних досягнень учнів.

Список учнів	Кількість балів за тему №1 (без використання вказаних прийомів)	Кількість балів за тему №2 (із використання вказаних прийомів)
Гринюк Руслан	7	8
Гульванюк Мар'яна	5	6
Дяків Ярослав	7	9
Ірідчин Оксана	9	10
Куриш Михайло	3	5
Козарук Назар	3	3
Король Андрій	8	10
Процак Ярослав	4	6
Сірман Іван	5	6
Стадник Василь	4	5
Федюк Тетяна	7	9
Шевага Володимир	8	10
Шевага Мар'яна	10	11

Висновки та рекомендації

1. Поетапно спланована робота із використанням зазначених методів і прийомів з урахуванням вікових особливостей на уроках історії розвиває логічне мислення, культуру історичного мислення, сприяє процесу пізнання та осмислення конкретних історичних подій, явищ.

2. Історичне мислення на творчому рівні припускає обов'язкове розв'язання проблемних пізнавальних завдань, які заохочують учнів до активної розумової діяльності.

3. Систематична робота з історичними джерелами на уроках історії формує навички дослідницької роботи і логічного мислення.

4. Для результативності роботи на уроках історії необхідно враховувати такі елементи: ретельний підбір прийомів і методів, різноманітність, яскравість, створення можливості для порівняння та інтерпретації.

З розширенням інформаційного простору виникла проблема великого впливу на учнів різних інтерпретацій, тлумачень, трактувань історичних подій і процесів, з якими вони зустрічаються на сторінках преси, телебаченні, у кіно та комп'ютерних іграх. Щоб протистояти такому впливу, пропоную розвивати в учнів уміння аналізувати та оцінювати розмаїття поглядів на історичний процес, критично ставитися до них, спонукати учнів виробляти власну позицію, навчати аргументувати свій вибір за допомогою принципів і методів логічного та історичного мислення.

Вчителям історії рекомендую на уроках використовувати ігрові форми роботи, застосовувати принципи і методи розвитку логічного та історичного мислення школярів, бо це дає можливість вміння аналізувати історичний матеріал, формувати власну думку на події, доводити її, дозволяє керувати пізнавальною діяльністю учнів, формувати їхні творчі здібності.

Мистецтво правильно мислити передбачає не лише логічну послідовність, а й, передусім, прагнення до істини, інтелектуальну чесність, творчість, критичність і самокритичність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баханов К. Педагогічні інновації навчання історії / К. Баханов. – К., 1998. – 112 с.
2. Боно Э. Развитие мышления: три пятидневных курса / Э. Боно. – Минск, 2005. – 128 с.
3. Вукіна Н.В., Дементієвська Н.П., Сущенко І.М. Критичне мислення: як цьому навчати: Науково-методичний посібник / За наук. Ред. О.І.Пометун. – Харків, 2007. – 190 с.
4. Границкая А.С. Научить думать и действовать / А.С. Границкая. - К., 1992. - 115 с.
5. Давыдов В.В. О понятии развивающего обучения / В.В. Давыдов // Педагогика. –1995. – №1. – С. 53–58.
6. Десятов Д.Л. Практичні аспекти застосування методів критичного мислення на уроці історії / Д.Л.Десятов // Історія в школах України. – 2007. – №9.
7. Зоркина Н. В. Критическое мышление – мышление XXI в. / Н. Зорькина // Методичний вісник історичного факультету. – №1. – Харків: Консум, 2002. – С. 77–82.
8. Ладиченко Т. Аналізуючи різні погляди, виробляти власне історичне мислення (Лабораторно-практичні роботи з документами) Всесвітня історія. 11 клас / Т. Ладиченко // Історія в школах України. – 2003. – №3. – С. 27–29.
9. Лернер І.Я. Развитие мышления учнів в процесі навчання історії. – М., 1982. – С. 23.
10. Ліпман Метью. Чим може бути критичне мислення / Метью Ліпман // Вісник програм шкільних обмінів. – 2006. – №27.
11. Майборода В.К. Самостійна робота з історії учнів 5-6-х кл. – К., 1975. – С.30.

12. Мариновська О. Я., Барабаш О. Д. Педагогічна технологія критичного мислення (Проект «Читання та письмо для розвитку критичного мислення») / О. Мариновська, О. Барабаш // Джерела. – 2001. – № 3–4. – С. 63–66.
13. Пометун О.І. Методика розвитку критичного мислення на уроках історії // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2012. – № 2. – С. 3-7.
14. Пометун О.І., Фрейман Г.О. Методика навчання історії в школі / О.І. Пометун, Г.О. Фрейман. – К.: Генеза, 2006. – 382 с.
15. Сотниченко В. Формування історичного мислення: квантативний та квалітативний аспекти / В. Сотниченко // Історія в школі. – 1999. – № 11. – С. 11–13.
16. Сотниченко В.М. Методичні засади самостійного навчання / В. Сотниченко // Розвиток історичного мислення як засіб формування особистості, її інтелекту та творчих здібностей. Збірник статей. – Одеса, 1999. – С.141–147.
17. Стіл Дж., Мередіт К., Темпл Ч. Методична система «Розвиток критичного мислення у навчанні різних предметів»: для проекту «Читання та письмо для розвитку критичного мислення» / Науково-методичний центр розвитку критичного та образного мислення «Інтелект». – К.: Міленіум, 2001. – 104 с
18. Сухарев П. Б. Інноваційна педагогічна технологія «Читання та письмо для розвитку критичного мислення» / П. Сухарев // Методичний вісник історичного факультету. – №1. – Харків: Консум, 2002. – С. 100–106.
19. Терно С. О. Розвиток критичного мислення старшокласників у процесі навчання історії. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2011. — 275 с.
20. Терно С. Історичне мислення: як його розвивати? / С. Терно // Історія в школах України. – 2007. – № 5. – С. 8 – 12.
21. Терно С. Критичне мислення: чергова мода чи нагальна проблема // Історія в школах України. – 2007. – №4.

22. Терно С. Методика розвитку критичного мислення: досвід експериментального дослідження // Історія в школах України. – 2007. – №9–10.
23. Терно С. Світ критичного мислення: образ та мімікрія / С. Терно // Історія в сучасній школі. – № 7–8. – 2012. – С. 27–39.
24. Терно С., Хінева А. Проблемні задачі з історії. Дидактичний посібник для учнів 8–9 класів / С. Терно, А. Хінева. – Тернопіль, 2009. – 31 с.
25. Технології розвитку критичного мислення учнів / [Кроуфорд А., Саул В., Метью С, Макінстер Д.] / Наук, ред., передм. О.І.Пометун. – К.: Плеяди, 2006. – 220 с.
26. Чулков О.Ю. Асоціації та асоціативні зв'язки на уроках історії // Історія та правознавство / О.Ю. Чулков. – 2008. – №8. – С. 5–9.
27. Шеремет М. До проблеми формування критичного мислення особистості / М. Шеремет // Історія в школі. – 2006. – №.8. – С. 15–17.

Навчально-методичний посібник

Стефанюк Галина Василівна

**Розвиток історичного та логічного мислення на
уроках історії**

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника», 2018

УДК 94:371.214.114